

Σύγχρονες προοπτικές της Παθολογικής Ανατομικής και της Ιατρικής Ανθρωπολογίας μέσα από το έργο του Rudolph Virchow

A.A. Βαρδολομαίος

Modern prospects of Pathologic Anatomy and Medical Anthropology through the scientific work of Rudolph Virchow

A.A. Vartholomeos

Medical Laboratories Department, School of Health Professions,
Technological University, Thessaloniki

The need for a reappraisal of the role of the Physician, especially the Pathologist, within the frame of the modern socioeconomic international model, leads to roots of medical tradition, where the image of Virchow predominates. Virchow is not only the founder of modern Pathology, as it is taught and applied today, but clarified and established the relation between Pathology, Social Medicine and Medical Anthropology. This way, many neglected sides of the causes and pathogenesis of diseases are recalled and elucidated, along the principles of the Discipline of Pathology. Moreover, emphasis on Medical Anthropology and Social Medicine creates new terms for a better understanding of Health and Disease, of Prevention and of Treatment, providing the decisive role is assigned to the gnostic content of Pathology, so wealthy both biotheretically and technologically.

Key words: *physiology, pathologic anatomy, anthropology, Virchow*

Η ανάγκη για ένα αναπροσδιορισμό του ρόλου του Ιατρού, και ειδικότερα του ειδικευμένου στη Γενική Παθολογία και Παθολογική Ανατομική, στο πλαίσιο του διαμορφούμενου σήμερα, διεθνώς, κοινωνικοοικονομικού μοντέλου, οδηγεί στις ρίζες της σύγχρονης Ιατρικής Παράδοσης, όπου κυριαρχεί η φυσιογνωμία του Rudolph Virchow. Ο Virchow, όχι μόνον είναι ο ιδρυτής της Γενικής Παθολογίας και Παθολογικής Ανατομικής με τον τρόπο που διδάσκεται και εφαρμόζεται σήμερα, αλλά διασαφήνισε και καδιέρωσε τη σχέση ανάμεσα σε Αυτήν από τη μια πλευρά, την Κοινωνική Ιατρική και την Ιατρική Ανθρωπολογία από την άλλη. Κατ' αυτό τον

τρόπο διαφωτίζονται παραμελημένες, μέχρι και σήμερα, πλευρές των αιτιών και της παθογένειας των νοσημάτων, που είναι και η πεμπτούσια της Ειδικότητας της Γενικής Παθολογίας και Παθολογικής Ανατομικής. Επιπλέον, η έμφαση στην Ιατρική Ανθρωπολογία και την Κοινωνική Ιατρική δημιουργεί νέους όρους κατανόησης της Υγείας και της Ασθένειας, πρόληψης και θεραπευτικής, εφ' όσον τον ρόλο του αποφασιστικού συντονιστού καλείται να παίξει το γνωστικό περιεχόμενο της Ειδικότητας, που είναι πλούσιο τόσο βιοδεωρητικά όσο και τεχνολογικά.

Λέξεις-κλειδιά: φυσιολογία, παθολογική ανατομική, ανθρωπολογία, Virchow

Σήμερα όλο και περισσότερο υπάρχει ένας προβληματισμός στα πλαίσια της Ε.Ε., κατά πόσο οι διδάσκοντες στην Ιατρική Εκπαίδευση εστιάζουν αρκετά την προσοχή τους στις αλλαγές και διαφοροποιήσεις που συντελούνται στον ευρύτερο ιατρικό και στον κοινωνικό χώρο και κατά πόσον προετοιμάζονται οι φοιτητές ιατρικής για το διαμορφούμενο κοινωνικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο θα κληθούν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους, σύμφωνα με την υπευθυνότητα που ήθελε ο Virchow από τους ιατρούς απέναντι στο κοινωνικό σύνολο. Στην εποχή του, οι κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες άλλαζαν γοργά με την ανάπτυξη μιας φιλελεύθερης μεσαίας αστικής τάξης και ο Virchow έγραφε με ενδυσιασμό: "Ένα χωρίς προηγούμενο κίνημα στην παγκόσμια ιστορία μας μεταφέρει από δυναστικά καθεστώτα σε δημοκρατικές πολιτείες. Αυτό το κίνημα δεν θα ολοκληρωθεί, αν δεν φθάσουμε σε μια οπτική επιστημονικής πολιτικής, αυτής που θα διέπεται, με την ευρύτερη έννοια, από την ανθρωπολογία και τη φυσιολογία¹².

Κατά τον Virchow η Ασθένεια δεν είναι κάτι το τελείως ξεχωριστό από την Υγεία, αλλά μόνον μία εκδήλωση της Ζωής κάτω από τροποποιημένες συνθήκες, που δρα σύμφωνα με τους ίδιους νόμους που διέπουν πάντοτε το ζωντανό σώμα, από την πρώτη στιγμή της ζωής μέχρι το θάνατο. Η Ζωή αυτή καθ' εαυτή δεν είναι παρά η ολοκληρωμένη και ενιαία έκφραση ενός αριθμού συντονισμένων μεταξύ τους φαινομένων, κάθε ένα από τα οποία ακολουθεί τους γνωστούς νόμους της φυσικής και της χημείας, γι' αυτό και απορρίπτεται η παρουσία μιας κυρίαρχης ζωικής δύναμης με τον τρόπο που υποστήριζαν οι βιταλιστές. Η νόσος αναπτύσσεται συχνά όταν οι φυσιολογικές διαδικασίες συμβαίνουν σε λάθος χρόνο και τόπο. Όλες οι παθολογικές διεργασίες είναι είτε εκφυλίσεις είτε μετασχηματισμοί ή επαναλήψεις των τυπι-

κών φυσιολογικών δομών και λειτουργιών αντίστοιχα. Ουσιαστικά η παθολογική ανατομική είναι η μελέτη της φυσιολογίας σε ανώμαλες καταστάσεις. Οι παθήσεις δεν είναι ούτε αυτόνομες και περιγραπτές οντότητες ούτε ενότητες που με τη βία εισχώρησαν στο σώμα ούτε παράσιτα ριζωμένα σ' αυτό, αλλά παριστούν μόνον την πορεία των φυσιολογικών φαινομένων κάτω από αλλοιωμένες συνθήκες. Επιτυχία της θεραπείας πρέπει να είναι η διατήρηση ή η αποκατάσταση των φυσιολογικών συνθηκών. Το σώμα είναι μια ελεύθερη κοινωνία ατόμων με ίσα δικαιώματα όχι όμως και ίσες ικανότητες, μία ομοσπονδία κυττάρων, μια δημοκρατική πολιτεία κυττάρων, που διατηρείται γιατί το κάθε ένα εξαρτάται από τα άλλα. Οι ιατροί είναι, εκτός από Επιστήμονες της υγείας και της Ασθένειας, οι φυσικοί υπερασπιστές των πτωχών και τα κοινωνικά προβλήματα θα έπρεπε κυρίως να λύνονται από αυτούς, δεδομένου ότι αποτελούν την κύρια πηγή των παθήσεων. Η Εκπαίδευση, η οικονομική ασφάλεια και οι ελευθερίες είναι η μόνη εγγύηση για τη μόνιμη υγεία ενός πληθυσμού³.

Η ακαδημαϊκή διδασκαλία της ιατρικής, κατά τον Virchow, είναι μια κατ' εξοχήν ανθρωπιστική ενασχόληση, γιατί προορίζεται να εκπαιδεύσει τους φοιτητές που θα διασφαλίζουν ως ιατροί την υγεία της κοινότητας. Είναι έργο του Παθολογοανατόμου να κατευθύνει τους άλλους γιατρούς πώς να επικοινωνούν καλύτερα με τους ασθενείς. Ο παθολογοανατόμος είναι ο γιατρός του γιατρού, και έχει προτεραιότητα στη διασαφήνιση της έννοιας της Κοινωνικής Παθολογίας, της Υγείας και της Ασθένειας⁴.

Ο συνολικός αριθμός των δημοσιεύσεων του Virchow ξεπερνάει τις 2000. Καδιέρωσε τη μελέτη των φυσιολογικών δομών σαν κλειδί για την κατανόηση των παθολογικών. Ήταν αυτός που καδιέρωσε την άρτια νεκροτομική τεχνική,

χωρίς να διαταράσσεται η δομή και η σχέση των οργάνων με τις καλύτερες δυνατές συνθήκες για διάγνωση. Δίδαξε ότι το κέντρο της ιατρικής μας προσέγγισης δεν είναι μόνον η ασθένεια αλλά και ο ασθενής, υποστηρίζοντας ότι "οι γιατροί είναι οι δικηγόροι του φτωχού". Υπήρξε ο ηγέτης της Παθολογικής Ανατομικής, ο ηγέτης της Ιατρικής Ανθρωπολογίας, ο ηγέτης της Πρόληπτικής Ιατρικής όπως και ένας σπουδαίος φιλελεύθερος άνθρωπος^{3,4}.

Στη διάρκεια των ιατρικών σπουδών του, ο Virchow εμπνεύσθηκε από το έργο του Johannes Peter Müller, του οποίου οι έρευνες στη Φυσιολογία οδήγησαν σε σημαντικές προόδους, αργότερα, στην Παθολογική Ανατομική. Μία πολύ σπουδαία συνεισφορά του Virchow ήταν η εισαγωγή νέων μεθόδων έρευνας, που συνιστούσαν ουσιαστικά τη βάση της Πειραματικής Παθολογικής Ανατομικής. Ίδρυσε ένα νέο περιοδικό το *Archive fur pathologische Anatomie und Physiologie und fur Clinische Medizin*, σήμερα γνωστό σαν *Virchow's Archives*⁵. Επίσης δημοσίευσε μια εβδομαδιαία εφημερίδα, τη *Die Medizinische Reform*, με έντονο κοινωνικοπολιτικό προσανατολισμό, που ενόχλησε ανάλογα τις Γερμανικές αρχές. Ενστερνίσθηκε την κοινωνική πλευρά της Ιατρικής όταν κλήθηκε από τις αρχές να ερευνήσει μια επιδημία τύφου στην Άνω Σιλεσία, όπου διέμενε μια καταπιεσμένη Πολωνική μειονότητα. Ο Virchow μετά την έρευνα που έκανε, ανακοίνωσε ότι η ουσιαστική βάση της επιδημίας ήταν κοινωνική και συνταγογράφησε "δημοκρατία, εκπαίδευση, ελευθερία και οικονομική ενίσχυση". Γι' αυτό το λόγο αρχικά του έκοψαν το μισθό και εν συνεχεία τον απέλυσαν από την ακαδημαϊκή θέση που κατείχε στο Βερολίνο, οπότε αναγκάσθηκε να αναζητήσει νέα θέση Καθηγητού Παθολογικής Ανατομικής στο Würzburg⁶. Μέσα στα μνημειακά συγγράμματα που συνέγραψε εκεί, περιλαμβάνονται το *Handbuch der Speziellen Pathologie und Therapie* και εκεί, στο Würzburg μορφοποίησε την περίφημη Κυτταρική Θεωρία του, που καδιέρωσε το κύτταρο ως το quantum της ζωντανής ύλης, όπου πρέπει να κατευθυνθεί η αναλυτική ιατρική σκέψη. Δημιούργησε σπουδαίους μαθητές, όπως οι Friedrich, Haeckel, Kussmaul, Von Recklinghausen, Cohnheim, Grawitz. Καδιέρωσε την ιατρική στατιστική, ιδιαίτερα αυτήν που σχετίζεται με επιδημιολογικές μελέτες σε σχέση με την υγιεινή της κατοικίας, τις αιτίες βρεφικής θνησιμότητας και τις αιτίες

θανάτων του γενικού πληθυσμού. Εξελέγη μέλος του Δημοτικού Συμβουλίου το 1861 και αργότερα εξελέγη βουλευτής στην Κάτω Βουλή με σύνδημα του προεκλογικού του αγώνα το "Kulturkampf". Ασχολήθηκε ιδιαίτερα, επίσης με την υγειονομική του στρατεύματος με την ευκαιρία του Γαλλο-Πρωσικού πολέμου και προσέφερε πολλά στην πρόληψη και καταπολέμηση επιδημιών στο στρατό. Μετά τον πόλεμο έπαιξε ηγετικό ρόλο στην προσπάθεια δόμησης νοσοκομείων προσαρμοσμένων στους πιο σύγχρονους τότε, υγειονομικούς όρους και έκανε έναν ευρύτερο υγειονομικό σχεδιασμό για το Βερολίνο. Η έννοια της Κοινωνικής Ιατρικής ξεπηδάει από τα γραπτά του Virchow. Ο Virchow συνέλαβε σωστά και με ευρύτητα την έννοια της Δημόσιας Υγείας, μια και κατάλαβε ότι η παθογένεια των παθήσεων διευκρινίζεται μόνον με τη μελέτη των συνθηκών και του τρόπου ζωής και των μηχανισμών με τους οποίους υπονομεύουν την υγεία και ότι πάνω σ' αυτά τα δεδομένα πρέπει να στηριχθούν οι σχεδιασμοί πρόληψης και θεραπείας⁷. Ο Rudolf Virchow ήταν ο βασικός ιδρυτής της Κοινωνικής Ιατρικής και της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας. Η προσφορά του στην Κοινωνική Ιατρική επικεντρώνεται στην αναγνώριση πολλαπλών αλληλεξαρτώμενων παραγόντων, ιδιαίτερα κοινωνικών, που συμμετέχουν στην παθογένεια νόσων και παθήσεων. Υποστήριζε με δέριμη ότι οι δυσμενείς συνθήκες ζωής και οι στέρησεις των εργαζόμενων αυξάνουν την προδιάθεση στις αρρώστιες και σε υψηλότερη θνητότητα. Ο Virchow επίσης αναγνώρισε τις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που παρεμποδίζουν τις προσπάθειες για πρόληψη των παθήσεων. Ήταν ιδιαίτερα πεπεισμένος για τους περιορισμούς της ιατρικής επιστήμης στη βελτίωση της Υγείας όταν δεν υπάρχει στοιχειώδης οικονομική ασφάλεια. Ο Virchow έβλεπε την πολιτεία ως υπεύθυνη για να παρέχει την ασφάλεια αυτή, με μέσα όπως η καταπολέμηση της ανεργίας. Η εκτίμηση του για τη σχέση ανάμεσα στην υγεία, την ιατρική και την κοινωνία είναι συμπυκνωμένη στον αφορισμό του: Η ιατρική είναι μια κοινωνική επιστήμη και η πολιτική δεν είναι τίποτε άλλο παρά ιατρική σε ευρύτερη κλίμακα^{8,9}.

Η επιστημονική συνέχεια με τον Virchow, σήμερα, φαίνεται και σε πρόσφατες δημοσιεύσεις στα πλαίσια του CAP (College of American Pathologists), όπου η Παθολογική Ανατομική ορίζεται επί λέξει ως Το Γνωστικό Αντι-

κείμενο μελέτης των Ασθενειών και έχει τη μοναδικότητα να είναι μία Βασική Ιατρική Επιστήμη όπως και μία Ιατρική Ειδικότητα. Οι Παθολογοανατόμοι δεν προορίζονται να είναι απλοί εργαστηριακοί γιατροί, περιορισμένοι στο Εργαστήριο, κατά το δημοσίευμα. Είναι σε ζωντανή επικοινωνία με τους άλλους επιστήμονες στο χώρο της υγείας και με τους ασθενείς. Είναι, όπως ορίζει και ο Virchow γιατροί των γιατρών (Physician's Physician). Συνήθως οι Παθολογοανατόμοι, στα πλαίσια του CAP, κατανέμονται σε δύο βασικούς τομείς: Anatomic Pathology (AP) και Clinical Pathology (CP). Ο Τομέας AP αποτελείται από 3 τομείς: Surgical Pathology, Cytology και Autopsy. Οι περισσότεροι Παθολογοανατόμοι αφοσιώνονται κυρίως στον τομέα Surgical Pathology, ενώ στα πλαίσια της CP συμβουλευούν τους άλλους γιατρούς, ώστε να ανταποκριθούν οι συνάδελφοί τους με τον καλύτερο τρόπο στις ανάγκες του ασθενούς. Έτσι είναι απαραίτητο να έρχονται σε τακτική άμεση επικοινωνία με τους ασθενείς, το ιστορικό τους και όλα τα εργαστηριακά δεδομένα. Ο παθολογοανατόμος έχει δικαίωμα να συνδυάσει όλα τα πεδία ή να περιορισθεί σε ένα μόνον πεδίο, όπως αυτό του CP¹⁰. Σύμφωνα με το European Board of Pathology σκοπός της Παθολογικής Ανατομικής είναι η διαγνωστική όλων των παθήσεων και ο καθορισμός του αιτίου, η μελέτη της παθογένειας και της πορείας της πάθησης όπως και η πρόγνωση και η αξιολόγηση των θεραπευτικών μεθόδων και η συνεχής έρευνα για καλύτερη κατανόηση των παθήσεων. Επί πλέον δίνεται έμφαση στο ότι ο παθολογοανατόμος πρέπει να διατηρεί μια ευρεία γνώση της κλινικής πλευράς των νόσων και παθήσεων, για να μπορεί να επιτελεί ακέραια το έργο του¹¹.

Σε συμπέρασμα η Παθολογική Ανατομική καθιερώθηκε με ορισμένες αρχές και προδιαγραφές από τον Rudolph Virchow, που είναι και θα είναι αποδεκτές από τους ευρύτερους στον κόσμο επιστημονικούς φορείς στο χώρο της Παθολογικής Ανατομικής και κανένας δεν μπορεί να στερήσει από τους ιατρούς που έχουν ειδικευθεί στην ΠΑ όλες τις δυνατότητες άσκησης ειδικού ιατρικού έργου, όπως αναφέρθηκαν προηγουμένως, που αυτοδίκαια τους ανήκουν. Ο κάθε Ιατρός Παθολογοανατόμος δεν είναι υποχρεωμένος βέβαια να επεκτείνει την άσκηση του σε όλα τα πεδία της Ειδικότητας που αναφέρθηκαν - αν δέλει μάλιστα μπορεί να ασκήσει ένα μόνον χώρο του πεδίου αυτού

στα πλαίσια της επιστημονικής και επαγγελματικής του αυτοτέλειας, όπως της Κλινικής Παθολογικής Ανατομικής, της Κοινωνικής ή Περιβαλλοντικής Παθολογικής Ανατομικής ή της Μοριακής Παθολογικής Ανατομικής. Μπορεί να διαμορφώσει την πρακτική του σε σχέση και με την άμεση επικοινωνία με τους ασθενείς και μπορεί να δώσει σε αυτήν ιδιαίτερη έμφαση, μια και η κατανόηση της παθογένειας και των αιτίων των νοσημάτων και η αξιολόγηση των θεραπευτικών σχημάτων, δηλαδή η συσσιωδέστερη πλευρά της ειδικότητας, δεν μπορεί να συντελεσθεί παρά μόνον με την άμεση κλινική εμπειρία, το πλήρες ιστορικό και τον ίδιο τον ασθενή, για τον οποίο ακριβώς έχει ιδρυθεί όλο το οικοδόμημα της Παθολογικής Ανατομικής, σύμφωνα με τις αρχές του Virchow. Ειδικότητας που έχει την υψίστη τιμή να έχει ιδρυθεί από ένα άνδρα, τον Γερμανό Rudolf Virchow, όχι μόνο Σπουδαίο Εργαστηριακό Ιατρό και Ιδρυτή της Παθολογικής Ανατομικής, της Κοινωνικής Ιατρικής και της Ιατρικής Ανθρωπολογίας, αλλά και ένα γνήσιο Ιπποκρατικό Ιατρό που μπορεί σήμερα, με τις ανακαλύψεις του, την ιδεολογία του και τη διδασκαλία του, να διαμορφώσει την Ιατρική του 21ου αιώνα, σ' αυτή την πολύ κρίσιμη καμπή όπου η ανάγκη για έμφαση στη φιλοσοφία της ιατρικής, για ανθρωποκεντρισμό, για ολοκληρωμένη, και όχι αποσπασματική αντιμετώπιση της ανθρωπίνης ύπαρξης, είναι ιδιαίτερα αισθητή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Van Heteren G. Tensions between European legislation and national developments in health care. Implications for medical education. Anthology of presentations on European legislation. MED-NET Conferences 1998, Lille & 1999, Maastricht.
2. Ackerknecht H, Erwin H. Rudolph Virchow: Doctor, Statesman, Anthropologist. Madison, University of Wisconsin, 1953.
3. Eisenberg L. Rudolph Ludwig Karl Virchow: Where are You now that we need You? Am. J. Med 77(3):524-532, 1984.
4. Ventura HO. Rudolph Virchow and Cellular Pathology. Clin. Cardiol 23:550-552, 2000.
5. Rather LJ. Rudolph Virchow's Views on Pathology, Pathological Anatomy and Cellular Pathology. Arch Path 82(3):197-204, 1966.
6. Taylor R, et al. Medicine as Social Science: Rudolph Virchow on the Typhus Epidemic in

- Upper Silecia. *Int. J. Health Services* 15(4):547-548, 1985.
7. Bronkhous Mm et al. Why Virchow Became a Physician. *Arch. Path* 85:231-232, 1968.
  8. L.J. Rather. *Rudolph Virchow: Collected Essays on Public Health and Epidemiology*. Canton, Massachusetts: Science History Publications, 1985.
  9. Critical Anthropology of Health: Special Interest Group of the Society for Medical Anthropology of the American Anthropological Association. *Mission Statement-Rudolph Virchow Award*. Harvard Medical School, Boston, 2002.
  10. Prahlow JA, Vogel DG. *Pathology: Myths and Truths*. CAP In the news on line. Resident news, 2002.
  11. European Union of Medical Specialists. *Pathology*. European Board of Pathology, Chapter 6 on requirements for Pathology Training. *European Training Charter for Medical Specialists*, UEMS 2001.

Corresponding author:

A.Vartholomeos
Tsimiski 112
546 22 Thessaloniki
Hellas
Tel./Fax: ++30 2310 286818
e-mail:altmedhom@hotmail.com

Υπεύθυνος αλληλογραφίας:

A. Βαρδολομαίος
Τσιμισκή 112
546 22 Θεσσαλονίκη
Τηλ./Fax: 2310 286818
e-mail:altmedhom@hotmail.com